

ІРОНІЧНИЙ КОМПОНЕНТ В ОБРАЗНІЙ ПАРАДИГМІ “ЛЮДИНА” У ПРОЗІ Є.ДУДАРЯ

Комічне – концептуальне явище в національній мовній картині світу, що виявляється в тих чи тих ідіостильових домінантах. Ще Василь Чапленко у книжці “Українська літературна мова” відзначив: “Мовний гумор – це найхарактерніша яскрава особливість ранніх зразків української літературної мови, особливість, що в інших літературних мовах, за винятком, може, тільки білоруської, в такому “стовідсотковому” поширенні не трапляється зовсім” [10, 234]. Тому дослідження ідіостилів письменників-гумористів має незаперечну евристичну цінність для окреслення (а) кола одиниць національної мови та їхніх граматичних і семантичних моделей, здатних до переосмислення, девіативного перегруповання в мікроконтексті й творення комічних ефектів, а також (б) ситуацій (сценаріїв поведінки мовців), у яких виникає іронічний ефект [7; 8].

Іронічна конотація одиниць мови творів Євгена Дударя в системно-мовному та функціональному аспектах ототожнюється зі стилістичним значенням [7]. Відповідно в проекції на проблему “індивідуальний стиль письменника” поняття “стилістичне значення” об’єднує параметри функціональної маркованості, оцінності, емоційності, експресивності, що дає змогу враховувати узуальну та суб’єктивно-оказіональну конотацію мовного знака, яка нашаровується на предметно-поняттєвий зміст.

Виокремлення ж наскрізного стилістичного значення (колериту гумору, сатири і реєстрів книжності (урочистості), розмовності, офіційності, публіцистичності, народнописенності (пісенності), поетичності, документальності, інформативності, а також фамільярності, вульгарності, фольклорності, урочистості, інтимності, ласкавості тощо) в індивідуально-авторському стилі чи в текстах певного жанру передбачає його кваліфікацію та встановлення семасіологічних передумов його появи. У такому разі, стиль – це конотативний рівень системи природної мови [7, 274].

Виявлення іронічного компонента в семантиці лексичних та фразеологічних одиниць, що створюють образну парадигму “людина” у творах Євгена Дударя, здійснено крізь призму його актуалізації шляхом використання структурно-семантичних модифікацій номінативних одиниць, цілеспрямованого відхилення від норм у слововживанні та поєднанні лексем у словосполученнях, словотвірної-стилістичної варіювання лексики, наголошення функціонально-стильової семантики лексичних груп. Щодо фразеологізмів – джерелом іронії в досліджуваних текстах виступають численні трансформації фразеологічних одиниць.

Комічне, зокрема іронічне, – стилістична соціокультурна конотація мовного знака. Антропоцентричний підхід до його реалізації в тому чи тому Дударевому контексті дає можливість конструювати образну парадигму ‘людина’ в ньому.

Так, іронічні мовні портрети персонажів створюються за допомогою прийому навмисного зіткнення у мікроконтексті прямого та переносного значень слів: *Треба шукати* [жінку. – Т.Ш.] *солідну, вагому. Не в тому розумінні, що важила багато. Терпіти не можу більших за себе* (РЖ, с.77), пор.: “Вагомий: “1. Який має вагу. 2. перен. Змістовний, авторитетний, переконливий” [СУМ, I, 275].

Іронічного колориту додає антонімія: *Сподобались ви мені відразу... Правда, німичний, трохи лисуватий. Я більше люблю кучерявих... Та то дурниця* (ПС, с. 306).

Регістр жартівливості привносить лексична синоніміка: *Не встиг я оглянутись, як за мною вже тупотів чималий гурт. Ще бракувало, щоб я весь оцей **выводок** привів зо собою додому. Зупинився. Весь кагал пробіг повз мене* (ПС, с. 102).

Іронічний змістовий ефект виникає внаслідок зіткнення в тексті патронімічних слів чи словоформ: *Чоловічий голос: – Ну, медицина зараз на рівні! Ось чоловікові пересадили серце бабуїна... Жіночий: – А що, **бавники** зараз така рідкість, що їх треба розводити пересадками серця?* (РЖ, с. 43)

Найбільше словесних образів людини, що викликають сміх, викривають ті чи ті вади людей, репрезентують вторинні номінації. Вони є ґрунтом для типізації соціальних мовних портретів, означених назвами осіб за професійною діяльністю, манерою поведінки та ін. Показові для мови Євгена Дударя метафоричні номінації жінки: ‘фізично слабка’ – *кляча, шкапа*, ‘агресивна, хижа, злостива’ – *пантера, тигр*, ‘некрасива’ – *крокодил, чоловіка*: ‘непривабливий, ледачий’ – *хруц*, ‘незавидний’ – *козел*, ‘впливовий’ – *туз*. У вторинних номінаціях зафіксовано сконденсовану характеристику істот із соціальною конотацією – генералізованих понять [1]. Джерелом оцінної семантики з додатковою гумористичною конотацією виступають переважно назви тварин, пор.:

Прийшов додому. Жінка: – Знову несе від тебе, як з бочки... А ще на шії чия помада?! Я сів у куток. Думаю про тигрів... Про пантер чорних (ПС, с. 23).

З-поміж вторинних номінацій велика група іронічних перейменувань персонажів за їх професійною діяльністю, як-от: вчені, депутати, управлінці, вчителі, міліція, письменник, журналіст, лікар, секретарка, напр.: – *Коли штучно порушується ця гармонія і рівновага, починається дезінформація сторожових постів кожного світу, себто вчених* (РІ, с. 152).

Доповнюють соціально-професійні, зовнішні, морально-етичні, внутрішньо-психологічні характеристики персонажів конотовані власні назви на зразок *Булька* (директор лазні), *Шпунтик* (заступник начальника), *Вітька Мотовило* (комсорг комбінату) і под. Прізвищеві назви є метафоричними позначеннями певних висміюваних рис характеру людей – нав'язливість (*Реп'яшок*), нікчемність (*Пшик*), пристосуванство (*Болтик*) тощо.

Семантико-синтаксичні прийоми комізму дозволили Євгенові Дударю гіперболізувати оцінки станів, зовнішності персонажів, їх одягу, пор.: *Вона в коротенькій в'язаній сукні, з розфарбованим лицем і різнокольоровою триповерховою зачіскою* (ПС, с. 71); *Он [жінка] чалапкає. Впресована у куленепробивні штани* (РЖ, с. 39).

Іронічні портретні мовообрази побудовано як порівняльні образні конструкції: *Його увагу прикувала дама, що нагадувала гренадера. Висока, як щогла, і широкоспинна, як докер. Вузька спідниця, яка, здавалось, ось-ось лусне від того, що в неї упхало, ніяк не могла дотягнутися до колін* (РЖ, с. 207).

Фразеологічні одиниці (ФО) мови творів Євгена Дударя утворюють кілька фразеосемантичних полів в образній парадигмі “людина”. Переважна більшість фразеологізмів – компаративні фраземи, що є носіями еталонів чуттєвого й емоційно-оцінного сприйняття світу, стереотипних сценаріїв поведінки мовців. Так, одні з найбільших фразеосемантичних полів – це:

1) ФО на позначення зовнішності людини, її індивідуальних рис, особливостей статури (*Я обережно обмацував деформовану статуру Марафоні. Руки – як батоги, ноги – як сірники. Спина – дугую. Животик – м'ячком. Здається, повернеш необережно – і розсиплеться* (РІ, с. 95);

2) фразеосемантичне поле “поведінка, діяльність людини”, конкретизатори якої – це назви тварин, комах, що внаслідок зооморфізації набули статусу символів того чи того типу поведінки, особливостей характеру людини; вони надають контекстам іронічного відтінку, а саме: *корова, ведмідь – незграбність (Мужчина! Голову не туди! Жениця на перспективі! Куди ти лізеш, як корова!* (ПС, с. 69); – *Гопля! Дорогий! Вище ніжку! Не топчися на одному місці, як ведмідь. І хребта випрям. І смійся, смійся... Сміється доля над чоловіками!* (ПС, с. 253); *муха – млявість, інертність (Аркадію Потаповичу здавалося, що черга зовсім не посувається, що дівчина на роздачі рухається як сонна муха* (ПС, с. 53); *черепаха – повільність (Став. Стою. Читаю газету. Посувається [черга. – Т.Ш.], як черепаха* (ОСО, с. 24);

3) фразеосемантичне поле “фізичний стан людини”: *Нализався, як свинота. Пхає своє рило в чужий город!* (ОСО, с. 36);

4) фразеосемантичне поле “емоційний стан людини” (невдоволення, збудження, неспокою, розгубленості, ніяковості, здивування, переляку, спокою, радості, усміхненості, розпачу тощо), наприклад: – *Боже мій! Ти – зірка. А я ось, – вона насупилася, – ходжу, як хмара. Чоловічок мій ... ідіот...* (ПС, с. 61); *Кабінет голови правління Спілки художників. Те саме засідання, на якому слухають справу Галапочки. Розпашілий, вдоволений. Невдоволений. Розбурханий, наче розлючений бугай, голова* (РІ, с. 289); *Трубка знову болісно запікала... Я стояв біля телефону, як обляяна невістка* (РІ, с. 88); *Пішли. Ступили на поріг, а вони очі на нас, як лупавки: – Що-о-о? Вже насиділися?* (ПС, с. 94); *Наталка зблідла, як простирadlo. Я не встиг отямитись, як мокра сорочка заліпила мій пісок* (ПС, с. 10);

5) фразеосемантичне поле “мова”, яке охоплює розмовно-побутові ФО на означення невиразної, прямої, відвертої, дотепної, дошкульної мови, балакучості, наприклад: – *Але зараз, в оцю хвилину, саме таке тобі сниться, – процідив крізь зуби. – І сниться, що ти зовсім не даєш браку* (ПС, с. 6); *Коли я виклав перед дружиною всі карти, вона клацнула арифмометром* (ПС, с. 96); – *Назарка можна, – погодився Володя, – а Стьопа усе розляпає. У нього язик – як помело* (РІ, с. 166);

6) фразеосемантичне поле “стосунки між людьми”. Цими ФО увиразнено негативну характеристику взаємин між людьми, зокрема таких рис поведінки, як плазування, запобігання перед керівництвом, улесливість, невпевненість; притискання, знищування кого-небудь, настирливе вимагання чого-небудь; вияв зверхності; дорікання за прорахунки у роботі, каранья; ухиляння від відповідальності, наприклад: “*Чому так?*” – *мозолило мою голову й пекло моє серце. Коли мої співробітники почали закидати, що я підлабузник. Мовляв, перед шефом вигинаю хребта. Шефові заносу хвоста* (ПС, с. 8); *А він [інспектор ДАІ. – Т. Ш.] якраз у цей час позіхає. І вже виходить, що ти йому в рот заглядаєш* (РЖ, с. 17); *Чого стоїш, як на сковороді?* – *мовив йому. – Сідай отут проти мене на стілець і дивися в очі* (ПС, с. 5); *Скандал. Милять шию за*

кількість. За якість. За байдужість. За інертність (СП, с. 61); Я дивився на директора, як теля на мальовані ворота (ПС, с. 9); Що за фокуси? Приїдьте. Не їдьте. Вирішили. Не інакше, як голова скаржника тисне до нігтя. І той здрейфив (ПС, с. 57); А може так фортуна повернутися, що завтра хтось викличе вас. І лятиме. Шюю милитиме (ПС, с. 101).

Отже, іронічний мовний образ людини в гумористичній прозі Є. Дударя створюється шляхом актуалізації лексичних та фразеологічних одиниць національної мовної практики, які несуть на собі відбиток часу, періоду 70 – 90-х років ХХ ст., або ж є універсальними мовними знаками, об'єднаними суперконцептом “людина”.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика: [сб. ст. / отв. ред. Григорьев В.П.]. – М.: Наука, 1979. – С. 147 – 173.
2. Дудар Є. М. Операція “Сліпе око” / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1970. – 142 с. (у тексті скорочення ОСО).
3. Дудар Є. М. Профілактика совісті / Дудар Є. М. – К.: Дніпро, 1981. – 357 с. (у тексті скорочення ПС).
4. Дудар Є. М. Рятуймо жінку / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1989. – 237 с. (у тексті скорочення РЖ).
5. Дудар Є. М. Робінзон з Індустріальної / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1981. – 319 с. (у тексті скорочення РІ).
6. Дудар Є. М. І силою, і правдою... / Дудар Є. М. – Тернопіль: Джура, 2003. – 272 с. (у тексті скорочення СП).
7. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / Єрмоленко С.Я. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
8. Калита Оксана. Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія / О.Калита // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2004. – 1 (11). – С.104 – 107.
9. Словник української мови: [в 11 т.] / [редкол.: Білодід І.К. (голова) та ін.]– К.: Наук. думка, 1970 – 1980 (у тексті скорочення СУМ).
10. Чапленко В. Українська літературна мова (XVII ст. – 1917р.) / Чапленко В. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.

Анотація. Стаття присвячена проблемі вивчення іронічного образу людини в художньому тексті.

Ключові слова: конотація, іронія, вторинна номінація, фразеологізм, лексико-семантичне поле, фразеосемантичне поле.

Summary. The article deals with the problem of learning of ironical image of a person in a fiction text.

Key words: connotation, ironic, secondary nomination, phraseologies, lexical-and-semantic field, phrase-and-semantic field.

УДК 811.161.2

Щербачук Л.Ф.

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ КОДУВАННЯ ПОРОКІВ ЛЮДИНИ ЯК РЕФЛЕКСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Матеріальна та духовна самотність народу яскраво проглядається через призму взаємостосунків його мови та культури, мови та менталітету. “Самореалізуючись у численних актах мовної словотворчості, етнічна людина задає певні параметри ментально-культурного простору мови, характер яких детермінується особливостями її сприйняття та оцінки світу”, – зауважує Ю. Апресян [2, 79]. У сучасній лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система мови відбиває культурно-національну специфіку народу, що фразеологічні одиниці є джерелом не лише мовної, а й культурної інформації, причому доволі часто – єдиним джерелом, що фіксує культурні практики [10, 7]. Дослідники фразеології (Н. Бабич,